

УДК 321.01

doi: 10.15421/171710

Відносна депривація та політичний протест

Р.М. Ключник

*nobelpolis@yandex.ru**Університет імені Альфреда Нобеля,**49000, Дніпро, вул. Січеславська Набережна, 18*

Статтю присвячено політичному протесту як одному з чинників розвитку політичної системи суспільства. Метою статті є розкрити можливості використання теорії відносної депривації у дослідженні політичного протесту. В даній статті ми спробуємо використати соціологічний та психологічний інструментарій для пояснення політичних проблем.

Розглянуто можливості методологічного синтезу при дослідженні протестних рухів, зокрема, теорії депривації. Наголошено на психологічній природі феномена депривації. Розглянуто відмінності між абсолютною та відносною депривацією, а також продемонстровано на конкретних прикладах вплив цього явища на мобілізацію учасників протестних рухів. Прийнято за основу класифікацію, яка включає спадаючу, спрямовану та прогресивну відносну депривацію.

Наведено приклади антисистемних партій та рухів, які змінили розстановку сил в Європі. До таких, зокрема, віднесено «Лігу Півночі» (Італія), «Пегіду» (ФРН), «Рух п'яти зірок» (Італія), «Національний фронт» (Франція), «Атаку» (Болгарія) та інші об'єднання, які дедалі більше впливають на європейський політичний процес. Визначено, що характерними рисами такого роду партій є популізм та нативізм. Протести проти Д. Трампа у США віднесено до проявів відносної депривації широких кіл громадськості, які відчують загрозу своїм правам та свободам.

Ключові слова: політична криза; політична опозиція; політичне насилля; нативізм; антисистемна політична сила

Relative deprivation and political protest

R.M. Kliuchnyk

*nobelpolis@yandex.ru**Alfred Nobel University,**18, Sicheslavska Naberezhna Str., Dnipro, 49000, Ukraine*

The article is devoted to political protest being one of the development factors of society's political system. Possibilities of methodological synthesis, in particular, the use of the deprivation theory within the investigation of the development of political protest have been considered. Psychological nature of the deprivation phenomenon has been stressed. Differences between absolute and relative deprivation have been considered. The influence of deprivation on the mobilization of protest movements has been proved by examples by the author. The classification of relative deprivation which includes declining, aspirational and progressive deprivation has been used in the article.

Theory of the relative deprivation refers to the ideas that feelings of discontent and frustration depend on aims of a person or a group of people. Feelings of the relative deprivation emerge when important goals of people become unreal or are blocked by society or political elites. Relative deprivation is often considered to be the central concept in the explanation of protest movements and is being used to explain the factors that lead to the emergence of social movements. Protest activity begins from collective feelings of relative deprivation. Unlike the relative deprivation, the absolute deprivation is a key factor of protest movements in poor countries.

Economic deprivation in conditions of the transition to free market is considered to be a background of crisis phenomena in politics. The role of political and financial elites in the mobilization of citizens has been underlined. The role of the opposition in the formation of protest views is also significant.

Political security is connected with the lack of external and internal threats or the reduction of their severity. Political radicalism is considered to be the one of such threats. Three variables which help to analyze the political protest have been taken into account by the author. The first one is the quantity of citizens, involved into the protest activity. The second one is the duration of protest actions. Finally, the third variable includes destructive consequences of protest, for example, damage or victims. It has been underlined by the author that the level of these factors is connected with the level of citizens' social deprivation.

Examples of anti-system political parties and movements have been given. Many of them have changed the political disposition in Europe. Lega Nord (Italy), PEGIDA (Germany), Movimento 5 Stelle (Italy), Front National (France), Ataka (Bulgaria), etc are between them. These parties and movements influence increasingly on the European political process. Nativism and populism are marked as main peculiarities of such right parties. According to the author, Anti-Trump protests in the USA are the examples of the relative deprivation of numerous groups of people that feel their rights and freedoms being threatened.

Keywords: political crisis; political opposition; political violence; nativism; anti-system political actor

Цитування даної статті: Ключник Р.М. Відносна депривація та політичний протест / Р.М. Ключник // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 1(141). – С. 62-67.

Citation of this article: Kliuchnyk, R.M., 2017. Vidnosna depyvatsiya ta politychnyy protest [Relative deprivation and political protest]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 1(141), 62-67. doi:10.15421/171710 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 18.11.2016

Относительная депривация и политический протест

Р.М. Ключник

nobelpolis@yandex.ru

Университет имени Альфреда Нобеля

49000, Днепр, ул. Сичеславская Набережная, 18

Статья посвящена политическому протесту как одному из факторов развития политической системы общества. Цель статьи состоит в том, чтобы раскрыть возможности использования теории относительной депривации в исследовании политического протеста. В данной статье мы предлагаем использование социологического и психологического инструментария для объяснения политических проблем.

Рассмотрены возможности методологического синтеза при исследовании протестных движений, в частности, теории депривации. Особое внимание уделено психологическому феномену депривации. Рассмотрены отличия между абсолютной и относительной депривацией, а также продемонстрировано на конкретных примерах влияние этого явления на мобилизацию участников протестных движений. Принята за основу классификация, включающая убывающую, направленную и прогрессивную депривацию.

Приведены примеры антисистемных партий и движений, изменивших расстановку сил в Европе. К таким относятся «Лига Севера» (Италия), «Пегида» (ФРГ) «Движение пяти звезд» (Италия), «Национальный фронт» (Франция), «Атака» (Болгария) и другие объединения, все больше влияющие на европейский политический процесс. Отмечено, что характерными чертами такого рода партий являются популизм и нативизм. Так, протесты против политики Д. Трампа в США отнесены к проявлениям относительной депривации широких кругов общественности, ощущающей угрозу своим правам и свободам.

Ключевые слова: политический кризис; политическая оппозиция; политическое насилие; нативизм; антисистемная политическая сила

Постановка проблемы. Однією з актуальних проблем політичної науки є політичний протест як форма участі громадян у політичному житті. Окрім видимих проявів протесту у вигляді страйків, мітингів, демонстрацій, існують також глибинні передумови і причини протесту. Для їх дослідження політична наука використовує цілий комплекс підходів і методів, зокрема, запозичуючи їх з інших наук. У рамках даного дослідження ми вважаємо за доцільне розглянути політичний протест з позицій теорії відносної депривації.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика політичного протесту не є новою для політичної науки. Дана тема ґрунтовно розкрита у працях П. Манжолі, О. Костюшевої, О. Кіндратець. У працях А. Балабанова знаходимо приклади використання концепту депривації при дослідженні соціально-політичних явищ. Т. Воробйова наголошує на ролі еліти у мобілізації протестного потенціалу. С. Каліває розглядає проблеми застосування політичного насилля; Т. Гарр дає детальний аналіз та класифікацію протестних явищ, використовуючи низку критеріїв. Г. Берестова аналізує роль опозиції як інституційної форми протесту. Д. Прошин доводить політичну несуб'єктність терориста-одинака. Втім, сучасна політична наука потребує комплексних досліджень можливостей застосування міждисциплінарного синтезу, зокрема, теорій депривації, у дослідженні політичного протесту.

Мета дослідження – розкрити можливості використання теорії відносної депривації у дослідженні політичного протесту. У даній статті ми спробуємо використати соціологічний та психологічний інструментарій для пояснення політичних проблем.

Виклад основного матеріалу. Термін «депривація» походить від латинського «deprivatio» і означає скорочення або відсутність можливостей індивіда за-

довольняти певні потреби [1]. Втім, у сучасному світі депривація є не стільки абсолютною, скільки відносною. Люди страждають не від нестачі найнеобхіднішого, а від невідповідності того, що вони мають, тому, на що вони сподівалися. Саме таким чином інтерпретує відносну депривацію Т. Гарр. Напруга, що виникає внаслідок розбіжностей між «потрібно» та «є», спонукає людей до політичного насилля стосовно тих, кого вони вважають уособленням відносної депривації. Дослідник виокремлює три різновиди відносної депривації:

1. Спадаюча, за якої соціальні групи відчувають психологічне роздратування від втрати того, що вони мали або могли мати за інших політичних обставин. Групові цінності і цілі залишаються на тому ж рівні, але можливості їх задоволення істотно скорочуються. Політичний протест у такому разі розглядається як єдина можливість досягти мети.

2. Спрямована, за якої відбувається стрімке зростання очікувань індивідів в умовах сталого рівня можливостей. При цьому громадяни висувають системні вимоги, які вона нездатна задовольнити.

3. Прогресивна, яка розвивається в умовах зростання очікувань соціальних груп. Все більше громадян претендують на істотне покращення умов життя, але соціальні, економічні та політичні умови перешкоджають цьому; соціальні ліфти не працюють [4, с. 84].

На нашу думку, доцільно ввести три змінні для дослідження політичного протесту: 1) масштаб (кількість громадян, прямо чи опосередковано залучених до протестних дій); 2) тривалість протесту; 3) деструктивні наслідки (масштаби шкоди, жертв, заподіяні протестними діями). Очевидно, що значення цих змінних знаходяться у прямій залежності від ступеня соціальної депривації громадян.

Деструктивні наслідки є особливо масштабни-

ми у випадку, коли протест набуває насильницького характеру. Політичне насилля є своєрідною формою поведінки, яка передбачає цілеспрямоване завдання шкоди опоненту. Цей процес може бути одно-, дво- чи багатостороннім. С. Калівас небезпідставно зазначає, що визначальною ознакою сучасного політичного насилля є його непередбачуваність і низька контрольованість [11, с. 485].

В умовах кризи політичної участі та низького рівня поінформованості громадян щодо політичних подій для виникнення масової протестної мобілізації населення необхідним є протестний потенціал, суспільно-значима проблема, яка відіграє роль спускового гачка та суб'єкт, який реалізує народне невдоволення. Емотивна (передусім деприваційна) напруга є соціально-психологічною характеристикою і відбиває стан тривожності, занепокоєння, фрустрації, незадоволення політичним режимом, інститутом, політичними рішеннями або певним діячем. Як правило, стан тривожності раціонально не артикулюється і виражається емоційними переживаннями. Як зазначає В. Костюшев, для розуміння природи протестного потенціалу необхідно розмежовувати абсолютну та відносну депривацію. Якщо абсолютна депривація може фіксуватися в об'єктивних показниках (зниження доходів у результаті інфляції, втрата матеріальних цінностей, втрата робочого місця), то відносна депривація пов'язана з внутрішніми переживаннями людей з приводу втрати можливостей, які вони хотіли б отримати, але через політичні та економічні проблеми це є проблематичним [8, с. 150].

Важливою рисою протестного потенціалу є саме відносна депривація, оскільки у сучасних розвинених та пострадянських країнах проблема виживання як така не є актуальною. Натомість невдоволення «покоління очікування», яке нездатне реалізувати свої плани та амбіції, може призвести до перетворення протестного потенціалу на мобілізацію. Адже молодь є більш радикальною, її політичний світогляд часто відрізняється радикалізмом та непримиренністю.

Різницю між абсолютною та відотною депривацією як факторами протесту можна проілюструвати наступними прикладами. Час від часу у країнах «третього світу» вибухають голодні бунти, робітники у більш розвинених країнах вимагають підвищення заробітної плати, в авторитарних режимах протестують проти незаконного позбавлення волі політв'язнів. Це все – прояви абсолютної депривації, оскільки порушені базові права людини, не задовольняються найнагальніші потреби, які знаходяться в основі піраміди А. Маслоу. Натомість протести 2016-2017 рр. проти Д. Трампа, у тому числі за участі феміністичних рухів, – це прояв депривації відносної. Частина населення вважає деякі (!) зі своїх прав порушеними або такими, які може у майбутньому порушити новообраний президент. При цьому питання фізичного існування протестувальників не стоїть на порядку денному, і «survival values» (цінності виживання) не піддаються жодним сумнівам.

Політичні лідери часто самі створюють умови для виникнення соціальної депривації. Невиріше-

ність багатьох соціальних проблем дає можливість їм привернути увагу до себе обіцянками швидкого вирішення цих проблем. Однак, насправді ці обіцянки є нічим іншим як популізмом. Тільки тоді, коли перетворення призводять до позитивних змін (нехай і не настільки швидких, як було обіцяно) не виникає розчарування, соціальна депривація. Вміле маніпулювання свідомістю, використання сліпої віри у правильність дій таких лідерів, на думку О. Кіндратець, дозволяє збільшити «кредит довіри» [6, с. 184-185]. У пострадянських країнах збереженню соціально-політичної стабільності сприяє «соціальний страх», майже сакральний, який люди відчують перед владою. Він може підтримуватися вибірковим покаранням, репресіями проти опонентів, так званім «вибірковим правосуддям». Яскравим прикладом були процеси над Ю. Тимошенко та її соратниками у 2011-2013 рр. І хоча посттоталітарна влада вкрай рідко фізично знищує опонентів, однак таке вибіркове покарання слугує застереженням для всіх незадоволених владою. Водночас такі дії викликають відносну депривацію, оскільки людина розуміє незахищеність своїх прав, особливо прав на життя та свободу. Злочини проти журналістів, громадських діячів, правозахисників, з одного боку продукують політичну депривацію, з іншого – спонукають до протестів або принаймні примножують протестний потенціал.

Слід враховувати і те, що в багатьох пострадянських країнах спостерігається перегорнута демографічна піраміда, тобто переважають люди середнього та похилого віку, тобто ті покоління, які соціалізувалися в умовах комуністичного режиму. Абстрагуючись від його оцінки (це не входить у завдання нашої роботи), ми констатуємо: засвоєні у процесі політичної соціалізації правила і норми поведінки змінюються повільно. До цього слід додати необхідність адаптуватися до нових умов життя, адже конкуренція в новому, ринковому, подекуди неоліберальному соціальному середовищі вимагає значних зусиль, що робить більшість громадян політично й економічно пасивними. Вільний ринок продукує економічну депривацію: люди усвідомлюють, що заслуговують на більше, але постсоціалістична ринкова система не в змозі надати їм роботу і винагороду, адекватну їх умінням та навичкам.

Соціальну та політичну депривацію підсилює те, що багатьом не вистачає такого ресурсу, як час, оскільки більша частина його йде на одержання матеріальних благ, необхідних для задоволення первинних потреб. Відтак, членство у тих чи інших громадських організаціях та належність до груп інтересів для багатьох не стоїть на порядку денному. Втім, у суспільстві накопичується протестний потенціал. Колосальний рівень відчуження, що домінував протягом останніх років у відносинах «держава – населення», лише посилюється після економічної катастрофи, зокрема, трикратного знецінення гривні та закриття близько половини банків країни.

Таким чином, соціальна депривація не завжди стає причиною соціальної, політичної нестабільності і конфліктів. Наслідки конфліктів, породжених соці-

альною депривацією, можуть бути різними: негативними і позитивними. У тому випадку, якщо ці конфлікти призводять до усунення причин, що породили соціальну депривацію, вони виконують позитивну функцію [9, с. 61].

На нашу думку, у перетворенні протестного потенціалу на мобілізацію, яка приводить до зміни влади, об'єднувальною ланкою виступають економічні еліти, що здатні фінансово підтримати масові акції. Відповідно, саме від цілей бізнес-груп, що опікуються протестом, залежить справжня мета політичної мобілізації, а не та, яку декларують представники опозиції. Діяльність будь-якого протестного руху, опозиційної політичної партії, в тому числі, організація акцій протесту, вимагає стабільного фінансування. Якщо спонтанні або нерегулярні акції протесту можуть бути організовані незадоволеними громадянами на власні кошти, то тривале протистояння влади обов'язково має ресурсні джерела [3, с. 112], Відтак, характеризувати політичний протест (особливо у пострадянських країнах) як стовідсотково незалежну політичну активність ми вважаємо передчасним.

Г. Берестова слушно визначає опозицію як конструктивну конвенціональну форму політичного протесту, яка в процесі історичного розвитку взяла на себе завдання мінімізації кількості політичного насилля та рівня обурення в суспільстві, максимізації кількості громадян, котрі вважають, що прийняті рішення відповідають їх інтересам, та забезпечення мирного способу розв'язання конфліктів [2, с. 86]. Інтерпретація опозиції як конвенційного руху спротиву проти правлячої еліти законодавчо закріпленими методами має свої переваги, особливо коли йдеться про консолідовану та відповідальну політичну опозицію, тому що шансів досягти поставлених цілей, маючи депутатський мандат чи змогу претендувати на нього, істотно більше.

У контексті дослідження опозиційної діяльності як конвенційної форми політичного протесту, варто підкреслити головне її суспільно-політичне призначення – спрямувати існуюче в суспільстві невдоволення владою в демократичні, цивілізовані та легітимні форми замість ірраціональних, деструктивних дій. Опозиція – це свого роду «лобіст вулиці» в парламенті або на виборах, який у разі довіри громадськості отримує електоральну підтримку, а разом з нею й ефективні інструменти політичного протистояння, які виражаються у повноваженнях депутатів всіх рівнів та можливості обіймати посади у виконавчій владі. У політика чи партії з'являється ще й моральне право виступати від імені своїх виборців, слугувати ретранслятором громадськості публічно в стінах парламенту, на шпальтах газет чи в офіційних зверненнях.

Говорячи про опозицію, слід зазначити, що рівень її непримиренності до влади прямо залежить від рівня відносної депривації. Зазвичай у багатих і невеликих країнах на зразок Люксембурга чи Швейцарії немає підґрунтя для формування протестного потенціалу, і, як наслідок, антисистемної опозиції.

Натомість у країнах, де проживають різні, часто

ворогуючі, етноси, де кількість мігрантів за останні десятиліття зростає у рази, де значна частина людей хронічно відчуває незадоволення своїх потреб, фіксується небачена раніше популярність радикальних партій та рухів. Реальні шанси Марін Ле Пен стати президентом Франції, антимигрантська риторика президента США Д. Трампа – це свідчення використання політичними діячами стану депривації своїх виборців. На нашу думку, подальше зростання кількості мігрантів у Європі лише загострить ситуацію та поглибить відносну (можливо, й абсолютну) депривацію громадян. Адаже останні теракти у Волгограді (2013 р.), Парижі (2015 р.), Берліні (2016 р.), Німці (2016 р.), Стамбулі (2016, 2017 рр.) демонструють нам беззахисність широких мас населення перед терористичними організаціями та навіть терористами-одинаками. Щоправда, Д. Прошин доводить, що останні не можуть вважатися політичними суб'єктами, оскільки вони не можуть конвертувати створюваний їх діями страх у стійкий політичний вплив; вони не мають тієї конституентної бази та виходу на рівень інституціоналізованої політики, які мають практично всі терористичні групи [10, с. 90-91].

У той же час у багатьох європейських країнах на арену вийшли політичні партії та рухи, які цією суб'єктністю, безумовно, володіють. Більше того, вони здатні не лише мобілізувати протестний електорат, а й повністю переформатувати політичне поле Європи. Рік тому ми, аналізуючи антисистемні партії, що впливають на політичне життя, згадували Партію Свободи в Австрії (Freiheitliche Partei Österreichs – FPÖ); французький Національний Фронт (Front National – FN); німецьку партію «Республіканці» (Die Republikaner); Фламандський Блок та валлонський Національний Союз у Бельгії, Партію прогресу (Fremskridtspartiet) у Данії [7]. Сьогодні ж, повертаючись до цієї проблематики, не можна оминати увагою грецькі ультраліву «Сирізу» та ультраправу «Золоту зорю», німецьку «Альтернативу для Німеччини», болгарську «Атаку», британську «Партію незалежності Сполученого Королівства». Остання зіграла помітну роль у цілеспрямованому впливі на громадську свідомість напередодні референдуму 2016 р.: завдяки цій кампанії став можливим «Brexit». Особливо слід виокремити антимигрантський рух «PEGIDA», представники якого переконані у тому, що держава має забезпечувати порядок, ставлячись до громадян краще, ніж до мігрантів [13, с. 198]. Майже всі ці рухи об'єднує євроскептицизм та заперечення толерантності як політичної цінності.

Особливістю саме крайніх правих є нативізм, який трактується К. Мудде як система принципів, відповідно до якої держави мають бути населені винятково членами народу, а «чужі» елементи (як люди, так і ідеї) несуть фундаментальну загрозу її гомогенності [12, с. 22]. Продовжуючи цю тезу, М. Гримська зазначає, що крайнім правим властивий дещо міфологізований погляд на світ, поділений на добро і зло. Втім, навіть вони розрізняють дві групи мігрантів: позаєвропейських та внутрішньоєвропейських.

Останні, будучи носіями спільної для Заходу метакультури, принаймні не шкодять існуючому стану речей, більше того, роблять свій внесок у розвиток економіки [5, с. 14]. Отже, протестний потенціал в умовах кризи політичної участі може реалізовуватися у різних формах як конвенційних, так і неконвенційних. Говорячи про можливості наукового дослідження протесту, слід звернутися до психологічного інструментарію, зокрема, теорії депривації. Розглядаючи ж власне політичні аспекти протесту, необхідно ґрунтовно дослідити інституційну складову, у тому числі, опозицію як засіб передачі вимог від громадськості (або її частини) до владної еліти. Останні події в Європі та світі демонструють, що протестні настрої поширюються дедалі ширше, що, без сумніву, стане викликом для усього західного світу.

Висновки. Отже, політичний протест є багатограним та суперечливим явищем, яке потребує, з

одного боку, глибокого політологічного дослідження, а з іншого – залучення міждисциплінарних методів. Оскільки політичний протест пов'язаний у тому числі з особливостями функціонування людської психіки, то доцільним є використання теорії депривації. Як було доведено вище, у розвинених країнах саме відносна депривація чинить вирішальний вплив на зростання протестного потенціалу. Натомість абсолютна депривація домінує у бідних країнах.

Перетворення абстрактного протестного потенціалу на конкретні антисистемні дії можливе в умовах істотного загострення кризи, коли політичні інститути та система в цілому вже не можуть функціонувати у звичному режимі. Говорячи про українські реалії, слід зазначити, що в умовах погіршення соціально-економічного стану, інфляції, безробіття все більшу загрозу становить саме абсолютна депривація. Це і має стати предметом подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Балабанов А.С. Социальное неравенство: факторы углубления депривации [Текст] / А.С. Балабанов, Е.С. Балабанова // Социологические исследования. – 2003. – № 7. – С. 34-43.
2. Берестова Г.І. Опозиція як форма прояву політичного протесту [Текст] / Г.І. Берестова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія «Політичні науки». – 2014. – Вип. 15. – С. 84-89.
3. Воробйова Т.Л. Роль елітних груп у процесі трансформації протестного потенціалу у масову мобілізацію в Україні [Текст] / Т.Л. Воробйова // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – 2016. – Вип. 29. – С. 103-113.
4. Гарт Т.Р. Почему люди бунтуют [Текст] / Т.Р. Гарт. – СПб.: «Питер», 2005. – 461 с.
5. Гримська М.І. Нативізм як складова ідеології крайніх правих політичних партій [Текст] / М.І. Гримська // Грани: науково-теоретичний альманах. – 2016. – № 1. – С. 12-17.
6. Кіндратець О. «Хороше суспільство» як мета політичної модернізації [Текст] / О. Кіндратець // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2014. – № 56. – С. 182-190.
7. Ключник Р.М. Ультраправі сили у сучасній Європі: антисистемний вимір [Текст] / Р.М. Ключник // Соціально-політичні проблеми сучасності: I Всеукраїнська наукова конференція студентів і молодих вчених: тези доповідей. – Дніпропетровськ, 30 березня 2016 р. – Дніпропетровськ: Університет імені Альфреда Нобеля, 2016. – С. 41-45.
8. Костюшев В.В. Социальный протест в поле политики: потенциал, репертуар и дискурс [Текст] / В.В. Костюшев // Полис. Политические исследования. – 2011. – № 4. – С. 144-157.
9. Манжола П. Взаємодія влади та громадян: практика легітимації інститутів влади у новітній історії України [Текст] / П. Манжола // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 1-2. – С. 58-64.
10. Прошин Д.В. Террорист-одиночка: трансформация политической субъектности [Текст] / Д.В. Прошин // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Соціологія і політичні науки. – 2013. – Т. 18. – Вип. 2(18). – Ч. 3. – С. 88-94.
11. Kalyvas S. The Ontology of Political Violence: Action and Identity in Civil Wars [Text] / S. Kalyvas // Perspectives on Politics. – 2003. – Vol. 1. – P. 475-494.
12. Mudde C. Populist radical right parties in Western Europe [Text] / C. Mudde // New York: Cambridge University Press, 2007. – 404 p.
13. Thran M. The value-based nationalism of Pegida [Text] / M. Thran, L. Boehnke // Journal for Deradicalization. – 2015. – No. 3. – P. 179-209.

REFERENCES:

1. Balabanov A.S., 2003. Sotsialnoe neravenstvo: faktory uglublennii depriatcii [Social inequality: factors of deprivation]. Sotsyolohycheskye yssledovaniya 7, 34-43 (in Russian).
2. Berestova, H.I., 2014. Opozitsiia yak forma proiavu politychnoho protestu [Opposition as a form of political protest]. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia «Politychni nauky» 15, 84-89 (in Ukrainian).
3. Vorobiova, T.L., 2016. Rol elitnykh hrup u protsesi transformatsii protestnoho potentsialu u masovu mobilizatsiiu v Ukraini [Role of elite groups in protest potential transformation and mass mobilization in Ukraine]. Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Seriiia «Pytannia politylohii» 29, 103-113 (in Ukrainian).
4. Harr, T.R., 2005. Pochemu ljudi buntujut [Why people rebel]. Piter, St. Petersburg. 461 (in Russian).
5. Hrymska, M.I., 2016. Nativizm yak skladova ideolohii krainikh pravyykh politychnykh partii [Nativism as a part of the ideology of far right parties]. Hrani: naukovy-teoretychnyi almanakh 1, 12-17 (in Ukrainian).
6. Kindratets, O., 2014. «Khoroshe suspilstvo» yak meta politychnoi modernizatsii [«Good society» as a goal of political modernization]. Humanitarnyi visnyk ZDIA 56, 182-190 (in Ukrainian).
7. Kliuchnyk, R.M., 2016. Ultrapravi syly u suchasni Yevropi: antysystemnyi vymir [Far right political actors in modern Europe: anti-system dimension]. Sotsialno-politychni problemy suchasnosti: I Vseukrainska naukova konferentsiia studentiv i molodykh vchenykh: tezy dopovidei. Dnipropetrovsk, 41-45 (in Ukrainian).

8. Kostiushev, V.V., 2011. Social'nyj protest v pole politiki: potencial, repertuar i diskurs [Social protest in political field: potential, repertoire and discourse]. Polys. Polytycheskye yssledovanyia 4, 144-157 (in Russian).
9. Manzhola, P., 2012. Vzaiemodiia vlady ta hromadian: praktyka lehitymatsii instytutiv vlady u novitnii istorii Ukrainy [Interaction of authorities and citizens: practice of legitimation of power institutions in Ukraine's modern history]. Stratehichni priorytety 1-2, 58-64 (in Ukrainian).
10. Proshyn, D.V., 2013. Terrorist-odinochka: transformacija politicheskoy subjektivnosti [A single terrorist: transformation of a political subject]. Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova. Sotsiologhiia i politychni nauky 2(18), 88-94 (in Russian).
11. Mudde, C., 2007. Populist radical right parties in Western Europe. New York, 404.
12. Kalyvas, S., 2003. The Ontology of Political Violence: Action and Identity in Civil Wars. Perspectives on Politics 1, 475-494.
13. Thran, M., 2015. The value-based nationalism of Pegida. Journal for Deradicalization 3, 179-209.